

BEATA LEWIŃSKA¹

Wydział Nauk Historycznych

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

ORCID 0000-0002-1995-8310

WŁADYSŁAW LAM 1893-1984 – ARTYSTA, PEDAGOG, KRYTYK I POPULARYZATOR SZTUKI

Władysław Lam (1893-1984) – artist, educator, art critic and promoter Abstract

Władysław Lam, one of the most intriguing figures in the history of Polish art education, is primarily remembered for his contributions to art pedagogy. He witnessed transformations in Polish art that influenced his work, ranging from inspirations by Polish modernism, through formism and colourism, to allusive Abstraction. As an educator, he was active at all levels of education. He actively participated in Polish artistic life, being a member of many art groups and organizations. As a promoter and critic of art, he left a significant legacy in the form of books, mainly focusing on aesthetic considerations and methodological guides. This article highlights the key areas of Władysław Lam's activities.

Keywords: art pedagogy, methodology, formism, colourism, drawing and painting

Abstrakt

O Władysławie Lamie – jednej z najciekawszych postaci w dziejach polskiego kształcenia plastycznego – wspomina się dotychczas głównie w kontekście pedagogiki sztuki. Był świadkiem przemian w sztuce polskiej, które miały wpływ na jego twórczość: począwszy od inspiracji polskim modernizmem, poprzez formizm, koloryzm aż do abstrakcji aluzyjnej. Jako dydaktyk realizował się na wszystkich szczeblach kształcenia. Włączał się czynnie w polskie życie artystyczne, będąc członkiem wielu ugrupowań i organizacji artystycznych. Jako popularyzator i krytyk sztuki pozostawił po sobie znaczący dorobek w postaci książek, głównie rozważań estetycznych i poradników metodycznych. Artykuł ujmuje najważniejsze obszary aktywności Władysława Lama.

Słowa kluczowe: pedagogika sztuki, metodyka, formizm, koloryzm, rysunek i malarstwo

¹ Beata Lewińska – doktor, adiunkt w Instytucie Sztuki UKSW, absolwentka historii sztuki KUL, studiów doktoranckich w IHS PAN, Zarządzenia w Oświacie w UW, Podyplomowych Studiów Pedagogicznych w IBE MEN. Zainteresowania badawcze: dydaktyka sztuki, artyści dydaktycy, polski pejzaż I poł. XX wieku, autorka książek *Kształcenie artystyczne w szkołach plastycznych w Polsce w latach 1944-2017*, Wydawnictwo Naukowe UKSW, Warszawa 2018 oraz *Dzieło sztuki, jego opis i analiza w kontekście egzaminu maturalnego z historii sztuki*, Wydawnictwo Naukowe UKSW, Warszawa 2023. E-mail: b.lewinska@uksw.edu.pl.

Wstęp

O Władysławie Lamie, malarzu, grafiku, ale także dydaktyku sztuki i krytyku artystycznym i popularyzatorze sztuki, wspomina się w ostatnich latach, głównie w kontekście roli, jaką odegrał w pedagogice artystycznej. Krystyna Jurkowska napisała artykuł *Władysław Lam jako pedagog*², Anna Żukowska, badaczka zajmująca się edukacją plastyczną wspomina Lama jako autora, który wiele swoich rozważań poświęcił sztuce dziecka³. Obszerny tekst poświęciła mu Agnieszka Materne *Władysław Lam (1893-1948): między kreacją malarską a twórczością pedagogiczną*⁴. Aspekt pedagogiczny nie wyczerpuje w pełni wszystkich obszarów aktywności artystycznej Lama. Ze względu na to, że malarz po II wojnie mieszkał w Gdańsku-Oliwie, nie zapomina się o nim w związku z obchodami święta dzielnicy. Politechnika Gdańska – uczelnia, na której Lam był wieloletnim wykładowcą, szczyci się faktem, że był on pionierem jej funkcjonowania po II wojnie i publikuje w *Złotej Księdze* krótki życiorys artysty⁵. Przede wszystkim zachowała się jednak pokaźna literatura samego autora, która wciąż jeszcze nie została w pełni przebadana, a w której artysta zawarł istotne i wciąż aktualne tezy dotyczące percepcji sztuki, jej roli w życiu człowieka, perspektyw wychowawczych sztuki, metodyki nauczania sztuki oraz estetyki. Książki, które po sobie zostawił, to zasobny materiał poznawczy, który tutaj, ze względu na zakres tego artykułu, jest zaledwie dotknięty. W 1984 roku Władysław Lam wydał też pamiętnik *Światła i cienie*⁶, w którym w sposób syntetyczny i wrażeniowy opisał swoje życie od dzieciństwa spędzonego w Bośni i Cheregowinie po ostatnie lata życia spędzone w Gdańsku.

Dorobek artysty jest rozproszony. W polskich muzeach niewiele jest jego obrazów – najwięcej w Muzeum Narodowym w Warszawie (9 obrazów i jeden drzeworyt ilustracyjny)⁷. W Muzeum Narodowym w Poznaniu, gdzie artysta mieszkał w latach 20. jest jedna *Martwa natura* z 1923 roku⁸. Doceniając wkład artysty w rozwój kreatywności artystycznej dzieci i młodzieży, pracownicy muzeum uczynili z niej w 2011 roku źródło inspiracji w organizowanych warsztatach artystycznych. Inne prace artysty pojawiają się na aukcjach dzieł sztuki popularnych domów aukcyjnych w Polsce, takich jak np. Sopocki Dom Aukcyjny, Salon Dzieł Sztuki Connaissance w Krakowie, Agra Art w Warszawie, POLSWISSART, DESA-Unicum, Rempex, K and K Art Galeria, Artessia Dom Aukcyjny⁹. Warto zatem raz jeszcze prześledzić najważniejsze obszary aktywności Władysława Lama: jego życie, twórczość oraz działalność popularyzatorską.

² K. Jurkowska, *Władysław Lam jako pedagog*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, 1992, z. 145, s. 67-78.

³ A.M. Żukowska, *Koncepcje edukacji plastycznej i metody ich realizacji w polskiej pedagogice artystycznej*, w: *Komunikowanie artystyczne*, red. M. Stępnik, Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości i Administracji w Lublinie, Lublin 2011, s. 103-117.

⁴ A. Materne, *Władysław Lam (1893-1948): między kreacją malarską a twórczością pedagogiczną*, w: *Z badań nad tradycją polskiej pedagogiki*, t. 5: *Konteksty instytucjonalne*, red. T. Megiera, Szczecin 2017, s. 71-86.

⁵ *Złota Księga Politechniki Gdańskiej*, <https://pg.edu.pl/uczelnia/ludzie-pg/zlota-ksiega/pionierzy-pg/lam-wladyslaw> (dostęp 28.09.23).

⁶ W. Lam, *Światła i cienie*, Wydawnictwo Morskie, Gdańsk 1984.

⁷ Cyfrowe Muzeum Narodowe w Warszawie, <https://cyfrowe.mnw.art.pl/pl/artysty/8090> (dostęp 28.09.23).

⁸ Blog „Kreatywni”, <https://mnp-kreatywni.blogspot.com/2013/11/v-edycja-12.html> (dostęp 28.09.23).

⁹ Platforma aukcyjna OneBid, <https://onebid.pl/pl/artist/aukcja/Wladyslaw-Lam> (dostęp 23.07.2023).

Życiorys

Władysław Lam przyszedł na świat w 1893 roku w Konjic, niewielkiej miejscowości leżącej na trasie między Mostarem a Sarajewem na terenie Bośni i Hercegowiny, na terenach należących wówczas do Austro-Węgier. Jego rodzice przybyli tam z Galicji pod koniec XIX wieku, a ojciec objął stanowisko urzędnika katastralnego¹⁰. Lam wzrastał w społeczności wielokulturowej. Maturę zdał w Tuzli, a ponieważ ojciec wówczas otrzymał emeryturę, w 1912 roku wraz z rodziną powrócił do Polski i podjął studia w Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie¹¹.

Lam trafił do popularnej wśród studentów pracowni Teodora Axentowicza, w której wykonywano głównie studia aktów i martwych natur. Jak sam wspominał, Axentowicz nie narzucał im swojego zdania ani nie wymuszał określonej konwencji, rozwijając indywidualną ekspresję twórczą swoich uczniów¹². W pracowni tej Lam poznał m.in. Stanisława Sheybalę, malarza i fotografa, z którym w późniejszych latach współpracował¹³. Studia przerwał wybuch I wojny światowej. Jako poddany Franciszka Józefa I został Lam wcielony do wojska. Przeżycia wojenne zostawiły trwałe ślady w psychice artysty, a okres ten wspominał jako koszmar¹⁴.

Po I wojnie artysta podjął pracę nauczycielską w Łodzi i w Modlinie, a następnie przeniósł się do Poznania i włączył w jego życie artystyczne. Poznańską, ekspresjonistyczną grupę „Bunt”, skupioną była wokół czasopisma „Zdrój”, która oficjalnie istniała do 1920 roku, wspominał Lam z estymą ze względu na jej awangardowy charakter. Dołączył natomiast w 1922 roku do grupy „Świt” stworzonej przede wszystkim przez artystów związanych z Państwową Szkołą Sztuk Zdobniczych i Przemysłu Artystycznego¹⁵. Z grupą wystawiał regularnie aż do 1925 roku i jak zauważył Mariusz Brel: „Jedynie Lama dokooptowano do grupy jako pełnoprawnego członka, ze względu na «poziom i zdolności twórcze»”¹⁶. Istotną rolę w życiu artystycznym Poznania pełniło wówczas także Towarzystwo Przyjaciół Sztuki. Artysta zainteresował się wówczas krytyką artystyczną. W „Dzienniku Poznańskim” formułował niekiedy ostre opinie, co nie spotkało się z przychylnością otoczenia¹⁷.

Wyjazd do Paryża w 1925 roku stał się dla niego istotną konfrontacją z nowoczesną sztuką francuską – malarstwem impresjonistów, postimpresjonistów, fowistów i nabistów. Zwrócił wówczas uwagę na nową sztukę bezprzedmiotową, jako wolną – jak to nazwał – „od wszelkich serwitutów i tradycyjnych obciążeń”¹⁸. Po powrocie został współzałożycielem i sekretarzem kilkudziesięciuosobowej grupy artystów wielkopolskich „Plastyka”, która – jak zauważył Hilary Majkowski – była „jedyną reprezentantką wysokiej klasy malarstwa, rzeźby i grafiki na zachodnich rubieżach kraju”¹⁹. Interesowali się nią wybitni recenzenci

¹⁰ W. Lam, *Światła i cienie*, op. cit., s. 9.

¹¹ Ibidem, s. 27.

¹² Ibidem, s. 34.

¹³ S. Sheybal, *Wspomnienia 1891-1970*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1984, s. 133.

¹⁴ W. Lam, *Światła i cienie*, op. cit., 38-39.

¹⁵ M. Bryl, *Grupa Artystów Plastyków „Świt” jako wielofunkcyjna instytucja życia artystycznego Poznania w latach 1921-1927*, „Artium Quaestiones”, 1986, nr 3, s. 132.

¹⁶ Ibidem, s. 135.

¹⁷ W. Lam, *Światła i cienie*, op. cit., s. 45.

¹⁸ Ibidem, s. 47.

¹⁹ H. Majkowski, *O sztuce plastycznej w Poznaniu w czasach poprzedzających wojnę światową*, „Kronika Miasta Poznania”, 16/1938, nr 2, s. 217.

sztuki: pisarz Emil Zegadłowicz, filozof i estetyk Michał Sobeski, dziennikarz i krytyk Witold Noskowski oraz wybitny polski pedagog, badacz sztuki dziecka – Stefan Szuman, do którego poglądów Władysław Lam będzie się później często odwoływał²⁰. Dorobek artystyczny twórców „Plastyki” promował poza granicami kraju Mieczysław Tretter, współzałożyciel Instytutu Propagandy Sztuki.

Po indywidualnej wystawie prac Lama we Lwowie w 1929 roku zaproponowano artyście stanowisko kierownika Katedry Rysunku, Malarstwa i Rzeźby na Wydziale Architektury Politechniki Lwowskiej. Wstąpił wówczas do grupy lwowskiej „Nowa Generacja”, a następnie wszedł w skład Lwowskiego Związku Zawodowego Polskich Artystów Plastyków, który ukonstytuował się w 1932 roku spośród członków czterech istniejących w tym czasie we Lwowie grup: „Artes”, „Anum”, „Nowej Generacji” i „Związku Dziewięciu Plastyków”. Środowisko artystyczne miasta rozczarowało Lama, ze względu na konflikt, jaki zarysował się pomiędzy twórcami konserwatywnymi, skupionymi wokół TPSP, a wspomnianym ZZPAP. W pracy dydaktycznej przedkładał kreację i indywidualną ekspresję nad bierne odtwarzanie natury, co przyczyniło się do niezadowolenia władz uczelni, których zdaniem Lam kształcił przyszlých architektów na malarzy. Wśród studentów Lam szczególnie wyróżniał Aleksandra Kobzdeja, z którym w latach późniejszych utrzymywał kontakt. W 1934 r. uczelnia przyznała artyście tytuł zastępcy profesora, którą to funkcję piastował do sierpnia 1939 r. Zaprzyjaźnił się tam z Leonem Chwistkiem, którego obrazy były dla niego „czysto intelektualnym eksperymentem wyprowadzonym z amatorskich poczynañ”²¹.

Jako pedagogowi artystycznemu i organizatorowi powierzono Lamowi funkcję kierownika Rysunkowego Ogniska Wakacyjnego w Krzemieńcu Wołyńskim – formy doskonalenia nauczycieli, którą prowadziło osławione Liceum Krzemienieckie, reaktywowane w 1920²². W ROW pracowała plejada wybitnych polskich kolorystów: Jan Cybis, Hanna Rudzka-Cybisowa, Adam Gerżabek, Emil Krcha, Eustachy Wasilkowski, Leon Ormezowski, Czesław Rzepiński, Kazimierz Rutkowski, Stanisław Szczepański, Jerzy Wolff oraz rzeźbiarz Marian Wnuk²³, którzy postawili sobie za cel krzewienie kultury plastycznej. Władysław Lam zajmował się tam wykładami metodyki pracy z uczniem²⁴. O kursach tych pisał, że tworzono tam nowy program nauczania „rysunków” w Polsce²⁵. Tam też zainicjowana została idea powoływania Państwowych Ognisk Artystycznych po II wojnie²⁶.

Po zamknięciu przez Niemców Politechniki Lwowskiej Lam utrzymywał się wyłącznie z malarstwa²⁷. Po wojnie został przesiedlony do Polski i ostatecznie w 1945 roku osiadł na stałe w Gdańsku. Rozpoczął wówczas pracę na politechnice, gdzie zorganizował Katedrę Rysunku i Rzeźby na Wydziale Architektury²⁸. Został członkiem i współorganizatorem

²⁰ W. Lam, *Rozważania o sztuce*, Hłocznia Poradnika Gospodarczego, Poznań 1927, s. 16.

²¹ Idem, *Światła i cienie*, op. cit., s. 56.

²² B. Lewińska, *Stanisław Sheybal i jego rola w krzewieniu kultury plastycznej i edukacji artystycznej w Polsce*, „Saeculum Christianum”, 1/2019, nr 26, s. 222.

²³ T. Skórzewska, *Wakacyjne Kursy Rysunkowe w Krzemieńcu*, „Arkady”, 3/1937, nr 10, s. 547.

²⁴ B. Lewińska, *Stanisław Sheybal...*, op. cit., s. 222.

²⁵ W. Lam, *Światła i cienie*, op. cit., s. 56-57.

²⁶ B. Lewińska, *Kształcenie artystyczne w szkołach plastycznych w Polsce 1944-2017*, Wydawnictwo Naukowe UKSW, Warszawa 2019, s. 47-48.

²⁷ *Złota Księga Politechniki Gdańskiej*, op. cit.

²⁸ W. Lam, *Światła i cienie*, op. cit., s. 66-67.

Związku Zawodowego Polskich Artystów Plastyków Okręgu Gdańskiego²⁹. W 1946 roku udało mu się urządzić pierwszą powojenną wystawę malarstwa i rzeźby w gmachu politechniki³⁰, a dwa lata później piastował już stanowisko profesora uczelni. Równocześnie zaczął uczyć w Toruniu, na nowo utworzonym Wydziale Sztuk Pięknych, gdzie prowadził Katedrę Malarstwa Monumentalnego. W 1948 roku został też wykładowcą historii sztuki w Państwowej Wyższej Szkole Sztuk Plastycznych w Sopocie (dziś ASP w Gdańsku). Artysta w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych wiele podróżował do krajów Europy Zachodniej: Jugosławii, Francji, Szwajcarii i RFN. Ogółem uczestniczył w 32 wystawach indywidualnych w 180 zbiorowych w kraju i za granicą. Był wielokrotnie nagradzany. W 1964 roku otrzymał Krzyż Oficerski oraz w 1978 roku Krzyż Komandorski Orderu Odrodzenia Polski. Zmarł w 1984 roku w Gdańsku³¹.

Twórczość

Władysław Lam wypowiadał się przede wszystkim w malarstwie, sporadycznie zajmował się grafiką – głównie drzeworytem. Podejmował różne gatunki artystyczne, zwłaszcza pejzaże (w tym weduty i mariny), martwe natury, kompozycje figuralne, portrety, ale także kompozycje abstrakcyjne. Sporadycznie zajmował się też ilustracją książkową, przygotowując malarskie lub graficzne propozycje. Twórczość artysty, który żył ponad 90 lat, musiała się zmieniać. Ulegał różnym fascynacjom, ale tylko w ogólnym zarysie wyznaczały one etapy na jego drodze twórczej, ponieważ powracał do różnych konwencji. Przeglądając jego dorobek twórczy – tutaj z konieczności omówiony na kilkunastu przykładach dzieł – nietrudno zauważyć, że obok sporadycznych odniesień istotne były dla niego dwa źródła inspiracji: formizm i koloryzm wraz z ich korzeniami w sztuce europejskiej, a zwłaszcza francuskiej. Ponadto punktem odniesienia była dla niego zawsze natura, także w okresie, kiedy w latach powojennych deformował ją w kierunku abstrakcjonizmu. Nakładało się to na dobry warsztat akademicki i dużą świadomość artystyczną.

Podczas studiów w Krakowie ulegał fascynacji twórczością nieżyjącego już wówczas Wyspiańskiego, czego przykładem jest pastel *Uśmiechnięta dziewczynka*³². Skupił się tutaj artysta na wyrazie twarzy, jej bardziej studyjnym opracowaniu w stosunku do innych partii obrazu, a całość okolił mocnym, błękitnym konturem uwypuklającym postać. Do tego sposobu obrazowania będzie powracał także w latach późniejszych, czego egzemplifikacją jest namalowana prawdopodobnie w latach 50. *Dziewczynka z lalką*³³. I w tym przypadku portretowana okolona jest błękitnym konturem, ale równie istotne znaczenie ma wielopłaność kompozycji.

Czas poznański był dla twórczości Lama dobrym okresem. Dużo wówczas malował, a członkostwo w grupie „Świt” dawało mu możliwość pokazywania prac nie tylko w Poznaniu, lecz także w innych miastach polskich³⁴. Malowane wówczas martwe natury, pejzaże i portrety pod wpływem awangardowego środowiska poznańskiego nacechowane były

²⁹ Idem, *Kronika. Wybrzeże*, „Przegląd Artystyczny”, 1946, nr 10, s. 15.

³⁰ Idem, *Światła i cienie*, op. cit., s. 63.

³¹ Złota Księga Politechniki Gdańskiej, op. cit.

³² W. Lam, *Uśmiechnięta dziewczynka*, pastel, karton, 31 × 25 cm, sygn.: p.d.: „LamW”, zbiory prywatne.

³³ Idem, *Dziewczynka z lalką*, pastel, karton, 80 × 59 cm, sygn.: p.d.: „LamW”, zbiory prywatne.

³⁴ Idem, *Światła i cienie*, op. cit., s. 44.

wpływami formizmu. Charakteryzowały je proste, syntetyczne ujęcia, lekka geometryzacja i mocno wyczuwalna brylowatość, czego przykładem jest *Martwa natura*³⁵ z 1923 roku – obraz o wysublimowanym kolorycie, w którym dominują oliwkowe zielenie z akcentami błękitu (niebieska waza) oraz czerwieni i żółcieni (owoce).

W 1925 roku artysta znalazł się we Francji. Wystawa artystów polskich z grupy „Rytm”, na której odnieśli oni spektakularny sukces, nie przykuła jego uwagi. Ale miał okazję zetknąć się ze sztuką Cézanne’a, która stała się istotną inspiracją, a do fascynacji tej przyczynił się w swoim pamiętniku³⁶. W Cagnes-Sur-Mer na Lazurowym Wybrzeżu powstało wówczas kilka wódut malarskich i wiele rysunków architektury. Wśród pejzaży zachwyca *Uliczka II*³⁷, którą cechuje cezanne’owska geometryzacja, pewnego rodzaju synteza, ale także wnikliwe studium plenerowego światłocienia.

Pobyty we Francji stał się okazją do głębokich przemyśleń na temat własnej twórczości. Jak pisał: „Wracam bogatszy, przekonany, że [...] czysta chęć stwarzania własnych, głęboko przeżytych wypowiedzi musi dawać istotne wyniki”³⁸. Lekcja Cézanne’a utwierdziła artystę w poszukiwaniu wyrazu artystycznego w eksperymentach z kolorem i perspektywą, a tym samym w identyfikacji z formistycznym sposobem obrazowania. Wiele pejzaży artysty malowanych w latach 20. i 30. kojarzy się z malarstwem pejzażowym Zbigniewa Pronaszki, czego przykładem jest *Raba II*³⁹ oraz *Po deszczu*⁴⁰. Z fascynacji formizmem, ale też twórcami grupy „Rytm”, wyrasta też obraz *Martwa natura z melonem* z 1928⁴¹, charakteryzujący się wyszukany kolorystyką sprowadzoną do ciepłych żółcieni i ugrów, ale w partiach cienia podkreślonych chłodniejszymi akcentami. Bardziej cezanne’owski, przypominający widoki z górą Saint Victoire, jest *Poranek* z 1930 roku⁴², w którym artysta, mimo uproszczenia form, oparł kompozycję na zasadach złotego podziału, ale wykorzystał równocześnie tradycyjną perspektywę barwną i powietrzną.

Obok formizmu istotnym źródłem inspiracji dla Lama był koloryzm. Mimo że artysta nie rezygnował z akademickiego studium przestrzeni i tradycyjnego światłocienia, zaczerpnął z niego zamiłowanie do tworzenia kontrastów temperaturowych i wyrafinowanych zestawień barwnych. Uwzględniał autonomię kolorystyczną światła i cienia, ale łączył to z akademickim sposobem obrazowania. W porównaniu z „formistycznymi” martwymi naturami rezygnował z syntezy i wzbogacił fakturę, posługując się wyrazistym duktem pędzla, czego przykładami są: *Martwa natura kwiaty*⁴³, *Martwa natura z czajnikiem*⁴⁴ oraz

³⁵ Idem, *Martwa natura*, ol., pł., 69,5 × 62 cm., sygn.: p.d. „W.LAM”, wł. Muzeum Narodowe w Poznaniu, nr MNP Mp 2601.

³⁶ Idem, *Światła i cienie*, op. cit., s. 34.

³⁷ Idem, *Uliczka II*, 1925 r., ol., pł., 38 × 46,5 cm, sygn. l.d.: „W/LAM”, zbiory prywatne.

³⁸ Idem, *Światła i cienie*, op. cit., s. 50.

³⁹ Idem, *Raba II*, ol. pł., 101 × 82 cm, sygn.: l.d. „LAM”, zbiory prywatne.

⁴⁰ Idem, *Po deszczu*, ol. pł., 51 × 55 cm, l.d. „W/LAM”. wł. Muzeum Narodowe w Warszawie nr MPW 1618 MNW.

⁴¹ Idem, *Martwa natura z melonem* ol., deska, 27 × 34 cm., sygn., p.d.: „W.Lam”, wł. Muzeum Narodowe w Warszawie, nr MPW 1632 MNW.

⁴² Idem, *Poranek*, ol. pł., 57 × 66, sygn.: p.d. LAM, zbiory prywatne.

⁴³ Idem, *Martwa Natura – kwiaty*, ol. pł., 38,5 × 48 cm, sygn.: l.d.: „W. Lam”, zbiory prywatne.

⁴⁴ Idem, *Martwa natura z czajnikiem*, ol., sklejka, sygn.: p.d.: „W. Lam”, zbiory prywatne.

*Martwa natura (wołyńskie dzbanki)*⁴⁵. Budzą one skojarzenie z twórczością Jana Cybisa i Piotra Potworowskiego. Romans z koloryzmem Lam nawiązał na długi okres, a ugruntowało się to podczas pobytu artysty we Lwowie, kiedy przebywał w środowisku kolorystów. Malowane w tych latach przez artystę pejzaże charakteryzują się zarówno mimetycznym podejściem do natury, jak i wartościami kolorystycznymi, czego przykładami są: *Panorama Lwowa*⁴⁶ oraz *Lwów*⁴⁷ z 1943 roku.

Z fascynacji koloryzmem Lam nie wyzwolił się także w latach 40. i 50., zwłaszcza że kierunek ten dominował w tym czasie na polskich uczelniach artystycznych. Widoczne to jest w malowanych w okresie gdańskim licznych pejzażach, czego przykładami są: *Pejzaż z Oliwy*⁴⁸, *Ulica spacerowa w Oliwie*⁴⁹, *Widok na katedrę w Oliwie zimą*⁵⁰, a także *Widok z Oliwy*⁵¹ oraz *Weranda*⁵² – niemal wszystkie kształtowane są drobnymi dotknięciami pędzla. W duchu koloryzmu malował po wojnie liczne weduty, czego przykładami są: *Pejzaż z Gdańska*⁵³ oraz *Widok na Długi Targ*⁵⁴ – piękny widok na ratusz Głównego Miasta w Gdańsku, oparty na dużym kontraście temperatury barw.

Kiedy po „odwilży” pod koniec lat 50. wielu twórców w Polsce odeszło od sztuki figuratywnej w kierunku abstrakcjonizmu, także i Lam zaczął przyjmować inne konwencje. Abstrakcjonizmem interesował się już przed wojną, dostrzegając potęgę takiego sposobu obrazowania, w którym temat nie „uwodzi” zmysłów. Jednak punktem wyjścia była dla artysty zawsze sama natura, nawet jeśli nie była ona przedstawiana w oczywisty sposób. Obrazy Lama można powiązać jedynie z abstrakcją aluzyjną, ponieważ granica między przedmiotowością a jej skrajną deformacją była płynna. Wśród obrazów, o których mowa powyżej, wymienić można *Kompozycję* z 1956 roku⁵⁵, która łączy tradycyjne wartości kolorystyczne z głęboką geometryczną deformacją, ale przedmiot – bukiet kwiatów w wazonie – jest tutaj wciąż czytelny. Zatrzymanie się na granicy przedmiotowości i abstrakcji widoczne jest też w obrazie *Światło nad wodą*⁵⁶ – impresji, w której artysta zrezygnował z tradycyjnych sposobów iluzji na rzecz czysto kolorystycznych wartości perspektywy barwnej.

Mimo że artysta nie odchodził całkowicie od figuratywności, w latach 50. zaznaczyła się w jego obrazach tendencja do redukcji szczegółów. Najistotniejszą cechą jego obrazów pozostał kolor. Jednym z najciekawszych obrazów Lama jest nienazwany pejzaż nadmorski, który prawdopodobnie powstał w 1958 roku, podczas wyjazdu artysty do Jugosławii⁵⁷. Ponad

⁴⁵ Idem, *Martwa natura (wołyńskie dzbanki)*, ol. pł., 60 × 72 cm, sygn.; l. d. „W. Lam”, zbiory prywatne.

⁴⁶ Idem, *Panorama Lwowa*, ol. pł., 40 × 47,5 sygn.: p.d. „W. Lam”, zbiory prywatne.

⁴⁷ Idem, *Lwów*, 1943 r., ol. deska, 47 × 58, sygn.: l.d. „W. Lam”, zbiory prywatne.

⁴⁸ Idem, *Pejzaż z Oliwy*, przed 1948 r., malowany ol. tekt. 38,5 × 57,7, sygn.: p.d. „W. Lam”. Obraz w zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie nr inw. MPW 377 MNW.

⁴⁹ Idem, *Ulica spacerowa w Oliwie*, przed 1959 r., ol. dykta. 42 × 51 cm, sygn.: l.d. „W. Lam”, obraz w zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie nr MPW 1604 MNW.

⁵⁰ Idem, *Widok na katedrę w Oliwie zimą* ol., sklejka, 50 × 70 cm, sygn.: p.d. „W. Lam”, zbiory prywatne.

⁵¹ Idem, *Widok z Oliwy*, ol. dykta., 45 × 39 cm, sygn.: l.d. „W. Lam”, zbiory prywatne.

⁵² Idem, *Weranda*, ol. tekt., 34 × 27 cm, sygn.: l.d. „W. Lam”, zbiory prywatne.

⁵³ Idem, *Pejzaż z Gdańska*, ol. papier, 34 × 49 cm., sygn.: l.d. „W. Lam” zbiory prywatne.

⁵⁴ Idem, *Widok na Długi Targ*, ol. pł., 61 × 76 cm., sygn.: śr d. „W. Lam”, zbiory prywatne.

⁵⁵ Idem, *Kompozycja*, 1956 r., ol. pł. na dykcie, 55 × 43, sygn.: l.d. „W. Lam”. wł. Muzeum Narodowe w Warszawie, nr MPW 1620 MNW.

⁵⁶ Idem, *Światło nad wodą*, przed 1960 r., ol. tekt., 35 × 50,5, sygn.: l.d.: „W. Lam”, zbiory prywatne.

⁵⁷ Idem, *Kompozycja niebieska*, ol. tekt., 22 × 29 cm., sygn.: l.d. „W. Lam”, zbiory prywatne.

sprowadzoną do wąskiego pasa taflą morza o ugrowosrebrzystym połysku widać studium chmur, malowanych ekspresyjnie, z uwydatnionym duktem pędzla w sposób, który morze kojarzy się z ekspresjonizmem abstrakcyjnym.

W latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych Lam postawił na minimalizm, czego przykładem są malowane w tym czasie pejzaże marynistyczne. Odchodził od szczegółów na rzecz niemal abstrakcyjnych studiów wody i nieba, w których obydwaj motywy sprowadzone zostały do niemal geometrycznych płaszczyzn, skrajnie syntetyzujących pejzaż. Przykładami takiego sposobu obrazowania jest *Morze* z 1964 roku⁵⁸, ale także *Morze III*⁵⁹. Pojawiały się jednak w tym czasie także pejzaże bardziej mimetyczne, choć charakteryzujące się pewną syntezą, czego przykładem jest duży obraz znajdujący się z zbiorach prywatnych *Pejzaż morski*⁶⁰. Płynną u Lama granicę pomiędzy przedmiotowością a abstrakcją przekroczył artysta w obrazie *Fragment III*⁶¹, powstałym przed 1970 rokiem. Nawiązuje nieco do abstrakcji Rajmunda Ziemskiego tworzonych w latach sześćdziesiątych. Utrzymany jest w chłodnej tonacji błękitów i czerni, podkreślonych drobnymi pociągnięciami pędzla w kolorach kontrastujących.

Analizując twórczość artysty, stwierdzić można, że jest ona różnorodna i uwydatniły się w niej różne wpływy. Stałym elementem jest w nich jednak to, że podstawę stanowiła natura, która ulegała różnym deformacjom: geometryzacji, syntezie, przełożeniu na wartości perspektywy malarskiej. Tylko w przybliżeniu można mówić o okresach w twórczości artysty, bowiem do różnych fascynacji i źródeł wpływu powracał w różnych okresach.

Popularyzacja sztuki

Lam w istotnym stopniu przyczyniał się nie tylko do popularyzacji sztuki, ale także do wychowywania estetycznego i kształtowania gustów. Jest on autorem wielu książek o charakterze popularyzatorskim i metodycznym. Sztuce dziecka, tutaj mniej eksponowanej poświęcił: *Jak rozwijać twórczość malarską dziecka do 14-go roku życia. Wskazówki dydaktyczne dla rodziców i nauczycieli*⁶² oraz *Malarstwo dzieci w świetle współczesnych poglądów*⁶³. W 1927 roku w Poznaniu wydana została pierwsza rozprawa krytyczna Lama *Rozważania o sztuce*⁶⁴. Pierwszą publikacją Lama o charakterze metodycznym, kierowanym tak do nauczycieli rysunku, jak i doskonalących się w tej dziedzinie adeptów – są *Podstawy wiedzy rysunkowej*⁶⁵. Jest to podręcznik, w którym omówione zostały teoretyczne zasady sztuki rysunku oraz zagadnienia formalne i technologiczne. Książka doczekała się 10 lat później wznowienia⁶⁶.

⁵⁸ Idem, *Morze*, 1964 r., ol. pł., 69,5 × 80, sygn.: l.d. „W. Lam”, wł. Muzeum Narodowe w Warszawie, nr MPW 1619 MNW.

⁵⁹ Idem, *Morze III*, 92 × 100, sygn.: l.d. „W. Lam”, wł. Muzeum Narodowe w Warszawie, nr MPW 3598 MNW.

⁶⁰ Idem, *Pejzaż morski*, ol. pł. 125 × 85 cm, sygn.: l.d. „W. Lam”, zbiory prywatne.

⁶¹ Idem, *Fragment III*, przed 1970 r., ol. pł., 65 × 49,5 cm., 65 × 49,5 cm, sygn., l.d. „W. Lam”, wł. Muzeum Narodowe w Warszawie, nr MPW 1617 MNW.

⁶² Idem, *Jak rozwijać twórczość malarską dziecka do 14-go roku życia. Wskazówki dydaktyczne dla rodziców i nauczycieli. Część I*, Ossolineum, Lwów 1936.

⁶³ Idem, *Malarstwo dzieci w świetle współczesnych poglądów*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1967.

⁶⁴ Idem, *Rozważania o sztuce*, op. cit.

⁶⁵ Idem, *Podstawy wiedzy rysunkowej*, Fiszer i Majewski, Poznań 1929.

⁶⁶ Idem, *Podstawy wiedzy rysunkowej*, Księgarnia Naukowa, Lwów 1939.

Z metodycznej strony ujął autor zagadnienia związane z malarstwem w publikacji *Jak osiąść wiedzę malarską*⁶⁷, a także w trzykrotnie wydawanej pozycji *Malarstwo i jego zasady*⁶⁸. Kolejne wydania drugiej z wymienionych pozycji są poprawione i uzupełnione. Warto tutaj zwrócić uwagę, że obok rozdziałów odnoszących się do formy, poświęconych kolejno: graficznej strukturze obrazu oraz malarskiej strukturze obrazu, dwa rozdziały poświęcił on sztuce współczesnej. W 1949 roku ukazała się publikacja Władysława Lama zatytułowana *Jak rozwijać twórczość malarską*. Jest ona pierwszym po wojnie przewodnikiem metodycznym artysty dla młodych adeptów tej dziedziny⁶⁹. W 1954 roku ukazała się książka *Podstawowe ćwiczenia z rysunku i malarstwa*⁷⁰, a 5 lat później – drugie, poprawione i uzupełnione wydanie, które ukazało się pod tytułem *Rysunek i malarstwo*⁷¹. Książka stanowi kompendium wiedzy metodycznej, wykorzystywanej na zajęciach rysunku i malarstwa dla studentów architektury oraz uczniów szkół plastycznych średniego szczebla.

W 1963 ukazała się kolejna pozycja Lama – *Malarstwo*⁷². Omawia w niej artysta tę dziedzinę twórczości ze wszystkimi tajnikami technologicznymi i metodologicznymi. Ostatnią pozycją o charakterze przewodnika metodycznego, opracowaną przez artystę, jest książka *Problemy wychowania plastycznego*⁷³. Trzy lata później opublikował Lam książkę *Malarstwo. Problemy podstawowe*⁷⁴. W 1972 i 1974 roku nakładem Państwowego Wydawnictwa Naukowego ukazała się książka Władysława Lama *Malarstwo na przestrzeni stuleci*⁷⁵, która jest w zasadzie historią malarstwa, cenną nie tyle badawczo, lecz jako źródło przemyśleń artysty na temat wybitnych twórców i ich dzieł. „Aby zrozumieć, a raczej odczuć wymowę tych dzieł – pisał Lam – trzeba zachować prosty i niewypaczony do nich stosunek, który pozwoli je przeżyć na własny sposób, pozbawiony obcych sugestii i wyrozumowanych teorii”⁷⁶.

W 1977 roku ukazała się książka Władysława Lama *Twórczość przejawem instynktu życia*⁷⁷ – najpełniejszy wyraz poglądów estetycznych Lama opublikowany na kilka lat przed śmiercią artysty. Niektóre tezy w niej zawarte pojawiały się już we wcześniejszych publikacjach. Władysław Lam miał świadomość, że nie jest to wywód teoretyka sztuki, lecz artysty, który patrzy na dzieła przez pryzmat własnych doświadczeń warsztatowych i estetycznych⁷⁸. Lam był zwolennikiem piękna subiektywnego⁷⁹. Istotą malarstwa, zdaniem artysty, są zastosowane środki artystyczne – koniecznie właściwe tej dyscyplinie, oraz techniki⁸⁰. Autor

⁶⁷ Idem, *Jak osiąść wiedzę malarską*, Księgarnia Naukowa, Lwów 1938.

⁶⁸ Idem, *Malarstwo i jego zasady*, Wydawnictwo Zakładu Naukowego im. Ossolińskich, Lwów 1935 oraz 1937, Wydawnictwo S. Kamiński, Kraków 1946.

⁶⁹ Idem, *Jak rozwijać twórczość malarską*, Instytut Wydawniczy „Sztuka”, Warszawa 1949.

⁷⁰ Idem, *Podstawowe ćwiczenia z rysunku i malarstwa*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, t. 1, Poznań 1954, t. 2, Poznań 1956.

⁷¹ Idem, *Rysunek i malarstwo*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Poznań 1959.

⁷² Idem, *Malarstwo*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Poznań 1963.

⁷³ Idem, *Problemy wychowania plastycznego*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1974.

⁷⁴ Idem, *Malarstwo: problemy podstawowe*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1966.

⁷⁵ Idem, *Malarstwo na przestrzeni stuleci*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1972 i 1974.

⁷⁶ Idem, *Malarstwo na przestrzeni stuleci*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1972, s. 6.

⁷⁷ Idem, *Twórczość przejawem instynktu życia*, KAW, Gdańsk 1977.

⁷⁸ Ibidem, s. 5.

⁷⁹ Ibidem, s. 40.

⁸⁰ Ibidem, s. 7.

wypowiadał się przeciwko zaliczaniu niektórych realizacji współczesnych do malarstwa, jeśli przełamują one granice pomiędzy dyscyplinami⁸¹. Uważał że lekceważenie granic sztuki staje się przyczyną pogłębiającego się rozdźwięku pomiędzy twórcą a odbiorcą⁸². Motorem zasadniczych zmian w historii malarstwa nie były jego zdaniem odmienne percepcje rzeczywistości, lecz wyczerpanie się przez twórców pewnych formuł i dostrzeżenia możliwości innych⁸³. Artysta widział potrzebę stosowania różnych rozwiązań formalnych w malarstwie nowoczesnym, równocześnie uważając, że cechą nowoczesności jest odżegnywanie się od narracji i estetyzacji. Dzieło malarskie jest wynikiem współistnienia intuicji, która podpowiada rozwiązania formalne, i intelektu, który to weryfikuje⁸⁴. Opieranie się na doświadczeniach malarstwa dawnych epok przeradza się w schematyzm, ale z drugiej strony nie ma twórcy całkowicie niezależnego, ponieważ każdy ulega inspiracjom⁸⁵.

Malarstwo, zdaniem artysty, wyraża zjawiska, wydarzenia, idee i przeżycia, ale także treści istniejące w strukturze dzieła, oddziałujące na wyobraźnię odbiorców. Artysta nazwał je „treściami istotnymi”⁸⁶, odżegnując się jednocześnie od „anegdoty”. Pojęcie „treści istotne” to forma dzieła, której możliwości są nieograniczone⁸⁷, ale trzymanie się utrwalonych konwencji jest nieporozumieniem, ponieważ naturalnym procesem w życiu twórcy jest zmiana⁸⁸. Osiągnięcia nawet najwybitniejszych twórców nie odsłaniają, jego zdaniem, metafizycznych tajemnic istnienia, a są tylko wyrazem postawy twórczej⁸⁹. Uważał, że wykorzystywane w malarstwie symbole odwracają uwagę od „treści istotnych”⁹⁰ podobnie, jak wyrażanie własnych przeżyć lęków i emocji⁹¹.

Artysta, zdaniem Lama, odwołuje się do dwóch rzeczywistości: zewnętrznej – natury, oraz wewnętrznej – tkwiącej w samym twórcy⁹². Celem malarstwa nie jest zatem odtwarzanie rzeczywistości, ale tworzenie odpowiednich struktur formalnych, które mogą się bardziej lub mniej zbliżyć do mimetycznego odtwarzania. Z powstaniem dzieła nie wiąże się idea odtwarzania przedmiotów, ale tego, co je wiąże i w jaki sposób się je wartościuje, a jest to zależne od decyzji autora dzieła. Odtwarzanie bez transformacji nie ma racji bytu⁹³.

Autor uważał, że forma dzieła, zgodna z koncepcją autora, zawsze ma charakter abstrakcyjny, nawet jeśli tematem są, jak to artysta nazwał, „pospolite skrawki rzeczywistości”⁹⁴. W rzeczywistości dostrzega się kształty, barwy i natężenia światła, ale na płaszczyźnie obrazu powstaje wypowiedź indywidualna artysty⁹⁵. Wybór elementów i ich transformacja

---

⁸¹ Ibidem, s. 14.

⁸² Ibidem, s. 47.

⁸³ Ibidem, s. 10.

⁸⁴ Ibidem, s. 33.

⁸⁵ Ibidem, s. 31-33.

⁸⁶ Ibidem, s. 8.

⁸⁷ Ibidem, s. 24.

⁸⁸ Ibidem, s. 26.

⁸⁹ Ibidem, s. 13.

⁹⁰ Ibidem, s. 26.

⁹¹ Ibidem, s. 15.

⁹² Ibidem, s. 24.

⁹³ Ibidem, s. 9-10.

⁹⁴ Ibidem, s. 41.

⁹⁵ Ibidem, s. 9.

są decyzją twórcy⁹⁶. „Po skomponowaniu poszczególnych elementów i powiązaniu ich powstaje układ o pewnej prawidłowości [...]. Kontrasty chronią całość przed monotonią. Potęgują żywotność i wyraz elementów. Muszą one być uszeregowane w pewnej skali przy zachowaniu akcentu dominującego i akcentów pośrednich i drugorzędnych. Kształt plamy barwnej, kreski jest niezwykle żywotny dla siły ekspresji całego dzieła”⁹⁷.

Istotnym zagadnieniem w teorii Lama jest percepcja dzieła. Zdaniem autora odbiorca kontempluje dzieło przez pryzmat własnych uczuć. Dzieł sztuki nie powinno się rozpatrywać pod względem ich poprawności pod względem odtwarzania natury⁹⁸. Autor tłumaczy, że dzieła sztuki współczesnej są niezrozumiałe dla odbiorców, ponieważ widz przyzwyczajony jest do pewnych konwencji, a kreatywne przetwarzanie rzeczywistości utrudnia percepcję⁹⁹. Lam rozważa też dzieła w kontekście ikonologicznym, uważając że są one materializacją myśli i dlatego są różnie odbierane w zależności od uwarunkowań historycznych i geograficznych¹⁰⁰. Pobudzanie wyobraźni odbiorców Lam nazywa ekspresją dzieła¹⁰¹. Uważa, że teoretyczne rozważania nad dziełem i jego analiza formalna nie pozwalają na pełne przeżycie dzieła. „Krytyka usiłująca sprecyzować twórcze działanie, najczęściej dezorientuje i oddala od właściwych treści obrazu”¹⁰² – pisze Lam.

Poglądy na krytykę zastanawiają zwłaszcza w kontekście tego, że Lam sam zajmował się krytyką artystyczną, zwłaszcza pod II wojnie, a jego recenzje publikowane były na łamach wielu czasopism, takich jak: „Dziennik Bałtycki”, „Przegląd Artystyczny”, „Dziennik Literacki”¹⁰³.

Konkluzje

Władysław Lam był znaczącą postacią w polskiej kulturze przede wszystkim dlatego, że był wybitnym i czynnym pedagogiem sztuki. Jako dydaktyk angażował się na wszystkich szczeblach kształcenia: był nauczycielem szkół podstawowych, średnich, na końcu – wykładowcą akademickim. Pracę dydaktyczną w dziedzinie sztuki traktował z niezwykłą wrażliwością edukatora, przedkładając kreację i indywidualną ekspresję nad bierne odtwarzanie natury i techniczną biegłość. Swoje rozległe doświadczenie wykorzystywał jako edukator nauczycieli. Jako popularyzator i krytyk sztuki pozostawił po sobie znaczący dorobek w postaci książek, głównie rozważań estetycznych i poradników metodycznych. Włączał się czynnie w polskie życie artystyczne, będąc członkiem wielu ugrupowań i organizacji artystycznych. Organizował wiele wystaw i był autorem licznych recenzji publikowanych w czasopiśmie. Jako artysta – malarz, rysownik i grafik – pozostawił po sobie dorobek, który wciąż budzi zainteresowanie kolekcjonerów. Sam jako twórca ulegał różnym wpływom, często zgodnie z modą czasów, w których tworzył.

⁹⁶ Ibidem, s. 13.

⁹⁷ Ibidem, s. 31

⁹⁸ Ibidem, s. 18.

⁹⁹ Ibidem, s. 10.

¹⁰⁰ Ibidem, s. 25.

¹⁰¹ Ibidem, s. 8.

¹⁰² Ibidem, s. 33.

¹⁰³ *Polskie życie artystyczne w latach 1944-1960*, red. A. Wierzbicka, Instytut Sztuki PAN, Warszawa 2012, t. 1, s. 448-449; 540-541; t. 2, s. 116, 155-160, t. 3, s. 132-133, 136-137, 184-185.

Bibliografia

- Bryl M., *Grupa Artystów Plastyków „Świt” jako wielofunkcyjna instytucja życia artystycznego Poznania w latach 1921-1927*, „Artium Quaestiones”, 1986, nr 3, s. 131-156.
- Jurkowska K., *Władysław Lam jako pedagog*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, 1992, z. 145, s. 67-78.
- Lm W., *Kronika. Wybrzeże*, „Przegląd Artystyczny”, 1946, nr 10, s. 15.
- Lam W., *Malarstwo dzieci w świetle współczesnych poglądów*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1967.
- Lam W., *III Festiwal Plastyki w Sopocie*, w: *III Festiwal Plastyki* (katalog), Sopot 1950.
- Lam W., *Jak osiągnąć wiedzę malarską*, Księgarnia Naukowa, Lwów 1938.
- Lam W., *Jak rozwijać twórczość malarską dziecka do 14-go roku życia. Wskazówki dydaktyczne dla rodziców i nauczycieli. Część I*, Ossolineum, Lwów 1936.
- Lam W., *Jak rozwijać twórczość malarską*, Instytut Wydawniczy „Sztuka”, Warszawa 1949.
- Lam W., *Malarstwo i jego zasady*, Wydawnictwo S. Kamiński, Kraków 1946.
- Lam W., *Malarstwo na przestrzeni stuleci*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1972.
- Lam W., *Malarstwo na przestrzeni stuleci*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1974.
- Lam W., *Malarstwo: problemy podstawowe*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1966.
- Lam W., *Malarstwo*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Poznań 1963.
- Lam W., *Podstawowe ćwiczenia z rysunku i malarstwa*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, t. 1, Poznań 1954, t. 2, Poznań 1956.
- Lam W., *Podstawy wiedzy rysunkowej*, Fiszer i Majewski, Poznań 1929.
- Lam W., *Podstawy wiedzy rysunkowej*, Księgarnia Naukowa, Lwów 1939.
- Lam W., *Problemy wychowania plastycznego*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1974.
- Lam W., *Rozważania o sztuce*, Tłocznia Poradnika Gospodarczego, Poznań 1927.
- Lam W., *Rysunek i malarstwo*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Poznań 1959.
- Lam W., *Światła i cienie*, Wydawnictwo Morskie, Gdańsk 1984.
- Lam W., *Twórczość przejawem instynktu życia*, KAW, Gdańsk 1977.
- Lewińska B., *Kształcenie artystyczne w szkołach plastycznych w Polsce 1944-2017*, Wydawnictwo Naukowe UKSW, Warszawa 2018.
- Lewińska B., *Stanisław Sheybal i jego rola w krzewieniu kultury plastycznej i edukacji artystycznej w Polsce*, „Saeculum Christianum”, 1/2019, nr 26, s. 217-228.
- Majkowski H., *O sztuce plastycznej w Poznaniu w czasach poprzedzających wojnę światową*, „Kronika Miasta Poznania”, 16/1938, nr 2, s. 200-220.
- Materne A., *Władysław Lam (1893-1948): między kreacją malarską a twórczością pedagogiczną*, w: *Z badań nad tradycją polskiej pedagogiki*, t. 5: *Konteksty instytucjonalne*, red. T. Megiera, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2017, s. 71-86.
- Polskie życie artystyczne w latach 1944-1960*, red. A. Wierzbicka, t. 1-4, Instytut Sztuki PAN, Warszawa 2012.
- Sheybal S., *Wspomnienia 1891-1970*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1984.
- Skórzewska T., *Wakacyjne Kursy Rysunkowe w Krzemieńcu*, „Arkady”, 3/1937, nr 10, s. 547.
- Żukowska A.M., *Koncepcje edukacji plastycznej i metody ich realizacji w polskiej pedagogice artystycznej*, w: *Komunikowanie artystyczne*, red. M. Stępnik, Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości i Administracji w Lublinie, Lublin 2011, s. 103-117.

Strony www

- Złota Księga Politechniki Gdańskiej, <https://pg.edu.pl/uczelnia/ludzie-pg/zlota-ksiega/pionierzy-pg/lam-wladyslaw> (dostęp 28.09.23).
- Cyfrowe Muzeum Narodowe w Warszawie, <https://cyfrowe.mnw.art.pl/pl/artystyci/8090> (dostęp 28.09.23).
- Blog „Kreatywni”, <https://mnp-kreatywni.blogspot.com/2013/11/v-edycja-12.html> (dostęp 28.09.23).
- Platforma aukcyjna OneBid, <https://onebid.pl/pl/artist/aukcja/Wladyslaw-Lam> (dostęp 23.07.2023).